

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Історичний факультет
Кафедра історії України

Дипломна робота
бакалавра

з теми: «**Урбанізаційний процес у Подільському воєводстві в
другій половині XVII – XVIII ст.»**»

Виконала: студентка 4 курсу
Спеціальність 014 Середня освіта (Історія) за
освітньо-професійною програмою Середня
освіта (Історія та правознавство)
IstP1-B17z групи (заочної форми навчання)
Борідко Ольга Русланівна

Науковий керівник: **Степанков Віталій
Валерійович**, кандидат історичних наук,
старший викладач кафедри історії України

Рецензент:

Кам'янець-Подільський – 2021 року

ЗМІСТ

Вступ	C. 3
РОЗДІЛ I. Огляд джерел та історіографії	C. 6
РОЗДІЛ II. Історичні умови розвитку Поділля в ранню нову добу.....	C. 12
РОЗДІЛ III. Динаміка розвитку міських поселень та демографічна ситуація в регіоні	C. 27
РОЗДІЛ IV. Соціальна та етнічна структура населення	C. 43
Висновки	C. 57
Список використаних джерел та літератури	C. 59
Додатки	C. 70

Вступ

Актуальність теми. З утворенням незалежної Української держави інтерес до національної історії невпинно зростає. В радянський період в основному вивчалися питання з історії України у тісному переплетінні з історією СРСР, які охоплювали обширні проблеми, не вдаючись до їх скрупульозного і всебічного аналізу в межах окремих регіонів, що приводило до перекручування різних історичних фактів. Оскільки Україна складалася і складається в свою чергу з певних регіонів, районів, міст, містечок та сіл, тому і вивчення їх історичного розвитку у взаємозв'язку, сприяє написанню правдивої історії України. Однією із проблем, яка була висунута на історичну авансцену самим життям, постало вивчення історії окремого населеного пункту України, як типу поселення і клітинки суспільного організму. Історія міст України та їх населення нових часів є невід'ємною частиною багатогранної історії українського народу. Поряд з основним виробником матеріальних благ тієї епохи – селянством, важливу роль у розвитку суспільства відігравали й міщани. Міське населення протягом століть брало активну участь у розвитку ремесла, промислів, торгівлі і т.д.

Визначальна роль міст у житті людського соціуму не підлягає сумніву, тому урбанізаційний процес можна розглядати як своєрідний синонім цивілізаційного поступу. Міста були результатом розвитку продуктивних сил суспільства, а їхня економіка, у свою чергу, – важливим елементом останніх. Поява та розростання міст суттєво впливали на утворення і формування як локальних (національних), так і транснаціональних ринків, а самі вони ставали акумуляторами того прогресивного, що народилося ще у надрах феодальної епохи. Саме для цієї епохи, за словами Івана Франка, є “безперечно найцікавіший розвиток міст”. Історія міст – це та складова, без знання якої неможливо уявити цілісність історичного процесу. Відомий польський історик Олександр Гейштор вдало порівняв міську мережу з вузлами нервової системи. Варто додати, що без дослідження цих „вузлів” незрозумілою буде дія і самої “системи”.

Запропонована тема дипломної роботи (бакалавра) привертала увагу дослідників, однак спеціальних праць з даної проблематики немає. Існує ціла низка опублікованих джерел, які, по-суті, до вивчення теми не залучались. Тому їх нагромадження та окремі історичні розвідки дали підстави обрати і виконати дослідження, **темою** якого є „Урбанізаційний процес у Подільському воєводстві в другій половині XVII–XVIII ст.”.

Об’єктом роботи є населені пункти міського типу Подільського воєводства в другій половині XVII–XVIII ст.

Предметом нашого дослідження є розвиток мережі міських поселень Подільського воєводства у зазначений період й їх класифікація, демографічна ситуація в краї, структурування соціального статусу та етнічної приналежності міщан тощо.

Методи дослідження. Методологічною основою дослідження є принципи об’єктивності, історизму та системності. Використання історико-генетичного методу у роботі дозволило нам простежити історичні явища та процеси, які розгорталися на Поділлі у досліджуваній нами період та вивчити взаємозв’язки між ними. Створення цілісної картини розвитку даної території у зазначений період стало можливо завдяки застосуванню комплексно-аналітичного підходу, який дозволив, зокрема, дослідити загальний розвиток Поділля в ранню нову добу. Проблемно-хронологічний та ретроспективний методи дали змогу виділити основні напрямки розвитку даного регіону та виокремити його основні періоди, встановити відповідні хронологічні точки тощо. Крім того, застосування міждисциплінарного підходу, зокрема використання категоріального апарату географічної, економічної та правової наук дало можливість встановити особливості розвитку населених пунктів Подільського воєводства в другій половині XVII–XVIII ст.

Мета дипломної роботи (бакалавра) полягає в реконструкції особливостей розвитку сітки населених пунктів Західного Поділля в другій половині XVII–XVIII ст.

Досягнення поставленої мети передбачає вирішення таких дослідницьких завдань:

- ✓ визначення ступеня наукової розробки проблеми;
- ✓ опрацювання джерельної бази по нашій темі;
- ✓ з'ясування історичних умов розвитку Поділля в ранню нову добу;
- ✓ висвітлення динаміки чисельності поселень краю;
- ✓ визначити демографічну ситуацію у вказаних населених пунктах, етнічну та соціальну структуру населення тощо.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють другу половину XVII – XVIII ст. Нижня межа пов'язана із національно-визвольними змаганнями українського народу середини XVII ст. та їх кардинальним впливом на подальший розвиток регіону; верхня – пов'язана із входженням Поділля до складу Російської імперії (1793 р.), що стало певним вододілом в українській історії і, зокрема, у розвитку подільських міст.

Територіальні межі роботи охоплюють Західне Поділля, тобто сучасну південну частину Тернопільської, Хмельницької і частину Вінницької областей.

Наукова новизна одержаних результатів визначається передусім тим, що автор роботи вперше, на основі ретельного аналізу існуючих на сьогоднішній день джерел та історіографічної бази, зробив спробу комплексного дослідження розвитку мережі населених пунктів міського типу на Поділлі в зазначений період.

Практичне значення нашого дослідження визначається в тому, що його зміст може бути використаний на уроках краєзнавства в загальноосвітніх навчальних закладах, при підготовці путівників, проведенні екскурсій, у викладанні вузівських спецкурсів і спецсемініарів, під час підготовки студентів до практичних чи семінарських занять та ін.

Структура роботи, зумовлена метою і завданнями, які ми поставили перед собою, має такий вигляд: вступ, 4 розділи, висновки, список використаних джерел і літератури та додатки.

Висновки

Проведене дослідження урбанізаційного процесу у Західному Поділлі в другій половині XVII–XVIII ст. дає підстави для наступних висновків.

Середина XVII ст. стала переломним моментом в історії України, що надовго визначив напрямки її розвитку. Воєнна розруха (українсько-польське протистояння, турецьке володарювання) внесла корективи у життя Подільського воєводства, загальмувавши процес розвитку міст та містечок краю не декілька десятиліть. Крім того, на розвиток краю у кінці XVII–XVIII ст. великий вплив мали зовнішньополітичні фактори й процес занепаду Речі Посполитої, під владою якої перебувала територія краю. Чимало населених пунктів Поділля були відсталими у своєму розвитку.

Незважаючи на складні історичні умови розвитку Західного Поділля, міста та містечка у ті часи виконували переважно функції торговельно-ремісничого, політико-адміністративного і культурного центру значної сільської округи, володіючи одночасно чималими землями. Втягуючись у товарно-грошові відносини і перебуваючи в центрі політичних подій європейського та локального характеру, вони залишалися ще й своєрідними осередками процесів феодалізації, якими були пронизані майже усі сфери їх діяльності.

Динаміку розвитку мережі населених пунктів в Подільському воєводстві у другій половині XVII–XVIII ст. визначити складно, зважаючи на вищезгадані несприятливі умови розвитку краю. До того ж заселеність Поділля не була стабільною.

Ріст міського населення відбувався в основному за рахунок двох демографічних джерел: переселення і втечі кріпосних. Природній приріст відігравав досить таки опосередковану роль у формуванні густоти населення. Соціальна структура населення міст включала три основні групи – багату верхівку, поспільство і бідноту. До привілейованої частини населення відносились представники пануючого класу, які користувалися великими

економічними пільгами і особливим правовим статусом. Дана соціальна група населення перш за все була характерною для великих і середніх міст, таких як Кам'янець-Подільський, Летичів, Меджибіж та ін. В малих містах і містечках також спостерігалася помітна майнова нерівність і, безпосередньо між горсткою багатих міщан, з одного боку, і біднотою – з іншого.

Населення регіону за національним складом було неоднорідним. У числі його мешканців тогочасні писемні джерела зафіксували русинів (українців), вірмен, поляків, євреїв, татар, турків та представників інших народів. Протягом досліджуваного періоду чисельність міських етнічних громад не була сталою. Крім того, не кожній із них вдалося добитися окремого самоврядування.

В кінці XVIII ст. Україна постане перед початком великих змін в її соціально-економічному і політичному розвитку. Внаслідок поділів Польщі значна територія нашої держави увійде у склад Російської імперії. Зазнають змін всі сфери життя населених пунктів міського типу України, в тому числі й Поділля, що потребує окремого вивчення.

Список використаних джерел та літератури:

а) Джерела:

1. Akty grodzkie i ziemskie. Lwów, 1914. T.XXII. 463 s.
2. Jabłonowski A. Pisma. T. IV. Wołyń, Podole i Ruś Czerwona. Warszawa, 1911. 274 s.
3. Jabłonowski A. Źródła dziejowe. Warszawa, 1887. T. V. Lustracje królewskich ziem ruskich. Wołyń, Podole i Ukrain z pierwszej połowy XVII wieku. 228 s.
4. Jabłonowski A. Źródła dziejowe. Warszawa, 1889. T. XIX. Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym: T.VIII. Ziemia ruska. Wołyń i Podole. 247 s.
5. Volumina legum. T. 2, 3, 4, 6, 9.
6. Архив Юго-Западной России (далі – АЮЗР). Київ, 1868. Ч.3. Т.2. 530 с.
7. АЮЗР. Київ, 1890. Ч.5. Т.2.– 771 с.
8. АЮЗР. Київ, 1886. Ч.7. Т.1. 532 с.
9. АЮЗР. Київ, 1890. Ч.7. Т.2. 634 с.
10. АЮЗР. Київ, 1894. Ч.8. Т.2. 772 с.
11. Грамота воеводы краковського, генерала Подольського Мартына Контського, восстанавлююча прежде бывшие годовичные 3 ярмарки в городе Каменце. 1703. Сентября 19 // АЮЗР. Ч. 5. Т.1. С. 210-211.
12. Жерела до історії України-Руси. Львів, 1903. Т. 7. С. 87-121.
13. Львівська наукова бібліотека ім. В.Стефаника НАН України (далі – ЛНБ НАНУ). Відділ рукописів. Ф. 91 (Радзімінські). Спр. 27//II, 3. С. 158; Ф. 5 (Оссолінські). Спр. 3268/I. Т. 1. С. 76.
14. ЛНБ НАНУ. Відділ рукописів. Ф. 146 (колекція А.Чоловського). Спр. 100/III. С. 1264.
15. Люстрація Подільського воеводства 1629 р. // Źródła dziejowe. T. V. S. 188-193.

16. Описание города Каменца, составленное комиссиею, наряженною каменецким старостою. 1700. Сентября 16 // АЮЗР. Ч. 7. Т. 1. С. 536-583.
17. Перепись евреев в Летичевском повете Подольского воеводства 1765 г. // АЮЗР. Ч. 5. Т. 2. С. 724-728.
18. Перепись евреев в Летичевском повете Подольского воеводства 1784 г. // АЮЗР. Ч. 5. Т. 2. С. 437-456.
19. Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии, 1895. Вып. 7.
20. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. Каменец-Подольский, 1901. Вып. IX. 1064 с.
21. Ульрих фон Вердум. Щоденник // Жовтень. 1983. № 9-10.
22. Центральний державний історичний архів в м. Києві (далі – ЦДІАУК). Ф. 36. Оп. 1. Спр. 2.
23. ЦДІАУ. Ф. 39. Оп.1. Спр. 1. Арк.1119.

б) Література:

24. Giejsztor A. Głos w dyskusji na sympozium sieci miejskiej w 1979 r. // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. Warszawa, 1980. № 3. S. 427-439.
25. Kołodziejczyk D. Podole pod panowaniem tureckim: Ejalet Kamieniecki. 1672-1699. Warszawa, 1994. 248 s.
26. Korzon T. Komisje porządkowe cywilno-wojskowe wojewódzkie i powiatowe w latach 1790-1792 // Ateneum. Warszawa, 1882. T.1. S.427-455.
27. Popiołek B. Podole w czasach Augusta II // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu / Pod redakcją F.Kiryka. T.II. Kraków: Wydawnictwo naukowe Akademii Pedagogicznej, 2005. S.149-156.
28. Przyboś Casimirus. Urzędnicy województwa Podolskiego XV–XVIII wieku. Spisy. Kraków, 1994. S.53-129.
29. Rutkowski J. Historia gospodarcza Polski (do 1864 r.). Warszawa, 1953. 378 s.

30. Адміністративно-територіальний устрій Поділля. Історія і сучасність / Олуйко В. М. Слободянюк П. Я., Баюк М. І.; За заг. ред. Смоля В. А., Слободянюка П. Я. Хмельницький, 2005. 400 с.
31. Баранович А. И. Украина накануне освободительной войны середины XVII в. Социально-экономические предпосылки войны). Москва: Изд-во АН СССР, 1959. 209 с.
32. Брязгунов Ю. Барська конфедерація і геополітичне становище Поділля в останній третині XVIII ст. // Кам'янецьчина в контексті історії Поділля. 1997. Т. 1. С. 78-80.
33. Будзей О. Вулицями Кам'янця-Подільського. Львів: Світ, 2005. 272 с.
34. Владимирский-Буданов В. Население Юго-Западной России от второй половины XV в. до Люблинской унии (1569) // АЮЗР. 1890. Ч. VII. Т. 2. С.1-210.
35. Владимирский-Буданов В. Немецкое право в Польше и Литве // Журнал Министерства народного образования. Вып. X–XII. СПб., 1868. С. 519-620.
36. Григорян В. Р. История армянских колоний Украины и Польши (армяне в Подолии). Ереван: Изд-во АН Армянской ССР, 1980. 291 с.
37. Грушевский М. С. Барское староство: Исторические очерки (XV-XVIII вв.). Киев: б.в., 1894. 307 с.
38. Дашкевич Я. Розселення вірменів на Україні в XI–XVIII ст. // Український історико-географічний збірник. Вип. 1. Київ, 1971. С. 150-181.
39. Дашкевич Я. Р. Економіка і заселення Кам'янецьчини під час турецької окупації (80-ті роки XVIII ст.) // Проблеми економічної географії Поділля. Кам'янець-Подільський: б.в., 1988. С. 152-153.
40. Доронович М. Армяне в Подолии и первая церковь их в городе, ныне градская церковь православная во имя святителя Николая // Труды Комитета для историко-статистического описания Подольской епархии. Вып. II. Каменец-Подольский, 1878-1879.
41. Зваричук Е. О. Церковне землеволодіння римо-католицького духовенства на Поділлі (кінець XVIII – початок XIX ст.) // Наукові праці

Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. Т. 5 (7). С. 99-104.

42. Компан О. С. Міста України в другій половині XVII ст. – Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. 388 с.

43. Компан О. С. Місто Кам'янець-Подільський – центр навчання ремеслу в XVII-XVIII ст. (за матеріалами цехових книг) // Матеріали третьої Подільської історико-краєзнавчої конференції. Львів: Каменяр, 1970. С. 85-87.

44. Копилов С. А. Кам'янець-Подільський і польсько-турецька війна 1672-1676 рр.: рецепція в українському історичному письменстві (кінець XVII – перша третина XVIII ст.) // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu / Pod redakcją F. Kiryka. Т.ІІ. Kraków: Wydawnictwo naukowe Akademii Pedagogicznej, 2005. С. 139-148.

45. Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV–XVIII ст. Кордони воєводств у світлі джерел. Київ: Наукова думка, 1993. 185 с.

46. Крикун М. Втечі на Поділля в першій половині XVIII ст. // Вісник Львівського держуніверситету. 1963. № 3. С. 79-87.

47. Крикун М. Земські уряди на українських землях у XV–XVIII століттях // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. Львів, 1994. Т.СХХХVIII. С. 97-109.

48. Крикун М. Колонізація Подільського воєводства у першій половині XVIII ст. // Український історико-географічний збірник. 1972. Вип. 2. С. 85-104.

49. Крикун М. Люстрація Кам'янця-Подільського 1734 р. (до питання про житловий фонд українського міста у XVIII ст.) // Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип. 2. Київ: Наукова думка, 1993. С. 219-258.

50. Крикун М. Матеріали про переселення народних мас з Поділля в останній чверті XVII ст. // Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління УРСР. С. 63-68.

51. Крикун М. Населення Подільського воєводства в першій половині XVII ст. // Український історико-географічний збірник. Вип. 1. Київ, 1971. С. 115-123.

52. Крикун М. Повітовий поділ Подільського воєводства в останній чверті XVI–XVIII ст. // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 32. Львів, 1997. С.43-53.

53. Крикун М. Динаміка чисельності поселень Подільського воєводства в XVI–XVIII ст. // Історичні дослідження: Вітчизняна історія. 1985. Випуск 11. С. 57-63.

54. Крикун Н. Г. Народонаселение Подольского воеводства в XVII–XVIII вв. // Автореф. дисс. ... канд. истор. наук. Львов, 1965. 24 с.

55. Крип'якевич І. Богдан Хмельницький. Київ: АНУРСТ, 1954. 403 с.

56. Круль Р. Діяльність Кам'янецької цивільно-військової порядкової комісії в 1789–1793 роках // Вісник Львівського університету. Серія історична. Вип. 38. С. 631-639.

57. Кушнір Б. Польське населення на терені Хмельниччини: Сторінки історії // Поляки на Хмельниччині: погляд крізь віки. Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної наукової конференції. 23-24 червня 1999 р. Хмельницький, 1999. С. 64-71.

58. Михайлина П. В. Визвольна боротьба трудового населення міст України (1569–1654). Київ: Наукова думка, 1975. 260 с.

59. Містечка Східного Поділля / Під заг. ред. Григорія Денисика. Вінниця: б.в., 2002. 92 с.

60. Муляр А. М. Роль селян у відбудові Подільського села на початку XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. Т. 5(7). С. 90-98.

61. Муляр А. П. Заселеність правобережного села в кінці XVII – на початку XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-

Подільський державний педагогічний університет; Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство “Вік”, 2000. Т. 4 (6). С. 126-134.

62. Нариси історії Поділля. На допомогу вчителю / Авт. колект.: Л. Баженов, І. Винокур, О. Завальнюк, В. Степанков та ін. Хмельницький: Облполіграфвидав, 1990. 328 с.

63. Опря А. В. З історії католицької церкви на Поділлі (XIV–XVIII ст.) // Кам’янецьчина в контексті історії Поділля. 1997. Т. 1. С.65-70.

64. Осіпян О. Л. Розвиток ремесла та форми його організації у вірменських колоніях Поділля в XIV–XVIII ст. // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільський державний педагогічний університет; Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство “Вік”, 2000. Т.4 (6). С. 112-119.

65. Петров М. До історії торгівлі Кам’янця-Подільського у XVIII ст. // Академія на пошану професора Л. А. Коваленка. Кам’янець-Подільський, 1997. С. 94-106.

66. Петров М. Записки іноземців XV–XVIII ст. – важливе джерело з історії Кам’янця-Подільського // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). Вип.7. Київ: Інститут історії України НАНУ, 2007. С. 281-305.

67. Петров М. Міські землеволодіння в структурі економічного життя Кам’янця-Подільського XV–XVIII ст. // Наукові праці Кам’янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Кам’янець-Подільський: Оіюм, 2005. Т. 14. С. 375-388.

68. Петров М. Передмістя Кам’янця-Подільського кінця XVII-XVIII ст. в історико-топографічній структурі міста // Kamieniec Podolski. Studia z dziejów miasta i regionu / Pod redakcją F.Kiryka. Т. II. Kraków: Wydawnictwo naukowe Akademii Pedagogicznej, 2005. С.188-209.

69. Петров М. Про час виникнення та адміністративно-правовий устрій вірменської громади Кам’янця-Подільського у XIV–XVIII ст. // Наукові праці

Кам'янець-Подільського державного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2007. Т. 17. С. 140-160.

70. Петров М. Українська громада Кам'янця-Подільського кінця XIV–XVII ст.: соціально-економічний, історико-топографічний та демографічний аспекти // Питання історії України: Збірник наукових статей на пошану професора П. Михайлини. Т. 6. Чернівці: Зелена Буковина, 2003. С. 54-58.

71. Петров М. Б. Географічний і військовий фактори та їх вплив на історичну топографію Кам'янця-Подільського XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1999. Т. 3 (5). С.80-88.

72. Петров М. Б. Історична топографія Кам'янця-Подільського XVIII ст. в історіографії XIX – початку XX ст. // Кам'яничина в контексті історії Поділля. 1997. Т. 1. С. 74-77.

73. Петров М. Б. Історична топографія Кам'янця-Подільського в писемних джерелах XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1998. Т. 1 (3). С. 51-60.

74. Петров М. Б. Історична топографія Кам'янця-Подільського кінця XVII–XVIII ст. (Історіографія. Джерела). Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. 384 с.

75. Петров М. Б. Кам'янець-Подільський – важливий осередок торгівлі України в XV–XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. Т. 8 (10). С. 179-190.

76. Петров М. Б. Населення Кам'янця-Подільського та його етнічна структура в другій половині XVII–XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки.

Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2003. № 11. С. 93-104.

77. Петров М. Б. Організація та розвиток внутрішньої торгівлі Кам'янця-Подільського у XV–XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2004. Т. 13. С. 241-257.

78. Петров М. Б. Польський ринок Кам'янця-Подільського XV–XVIII ст. в історико-топографічній структурі міста // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. Т. 5 (7). С. 76-90.

79. Петров М. Б. Розвиток Кам'янця-Подільського у XVIII ст. та його вплив на історичну топографію міста // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет; Коломия: Видавничо-поліграфічне товариство "Вік", 2000. Т. 4 (6). С. 134-143.

80. Подградська О. Участь вірмен Кам'янця-Подільського у товарообміні країн Центральної та Східної Європи в XVI–XVII ст. // Тези доповідей VII Подільської історико-краєзнавчої конференції. Кам'янець-Подільський. С. 79-80.

81. Рибак І. В. Зіньків в історії Поділля. Кам'янець-Подільський, 1995. 120 с.

82. Рибак І. В. Наш край в історії України. Кам'янець-Подільський: ФОП Сисин О. В., 2007. 260 с.

83. Рибак І. В. Хмельниччина від найдавнішого часу до сьогодення. Кам'янець-Подільський: Абетка-НОВА, 2002. 156 с.

84. Сецинский Е. Город Каменец-Подольский. Историческое описание. Киев: Типография С. В. Кульженко, 1895. 249 с.

85. Сецинский Е. Материалы до истории цехов в Подолии. Каменец-Подольский, 1904. 278 с.

86. Слободянюк П. Я. Місцеве самоврядування Хмельниччини: історико-етнографічні витоки, сторінки минулого та сьогодення місцевих громад. Історико-етнографічне видання. Хмельницький: Поділля, 2004. 296 с.

87. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький. Київ: Видавничий дім «Альтернативи», 2003. 400 с.

88. Смолій В. А., Степанков В. С. Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.) Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2009. 447 с.

89. Станіславський В. Національний склад населення міст і містечок Подільського воєводства в другій половині XVI – першій половині XVII ст. // Проблеми етнографії, фольклору і соціальної географії Поділля. Науковий збірник. Кам'янець-Подільський, 1992. С. 227-230.

90. Степанков В. Подільські опришки та їх боротьба з турецькою залогою Кам'янця-Подільського (осінь 1672–1674 рр.) // Кам'янецьчина в контексті історії Поділля. С. 71-73.

91. Степанков В. В. Кам'янець-Подільський у середині XVII ст. (1648–1652 рр.) // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: Збірник наукових праць за підсумками Другої Міжнародної науково-практичної конференції. 14-15 травня 2005 р. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. С. 31-33.

92. Трубочанінов С. В. Географія зв'язків між Кам'янцем-Подільським і містами Польщі в XIV–XVIII ст. // Кам'янець-Подільський у контексті українсько-європейських зв'язків: Збірник наукових праць за підсумками Другої Міжнародної науково-практичної конференції. 14-15 травня 2005 р. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний університет, інформаційно-видавничий відділ, 2005. С. 25-27.

93. Трубочанінов С. В. Деякі проблеми економічного життя Кам'янця-Подільського в XVII ст. // Кам'янецьчина в контексті історії Поділля. 1997. Т. 1. С. 91-92.

94. Трубчанінов С. В. Історія Поділля та Південно-Східної Волині. Книга 2. Кам'янець-Подільський: Центр поділлязнавства, 1994. 80 с.
95. Трубчанінов С. В. Поділля в останній третині XVII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. Т. 1 (3). Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1997. С.220-229.
96. Трубчанінов С. В. Політична ситуація на Поділлі та навколо нього у 80-х роках XVII ст. – на початку XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. Т. 5 (7). С. 203-210.
97. Трубчанінов С. В. Розвиток господарства Поділля у XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1998. Т. 2 (4). С. 120-128.
98. Трубчанінов С. В. Соціально-економічний розвиток Поділля в 50–60-х роках XVII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2002. Т. 8 (10). С. 207-217.
99. Філінюк А. Г., Кузема О. Л. Зміни в політико-правовому статусі та управлінні міст і містечок Правобережної України наприкінці XVIII – на початку XIX ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. Т. 5 (7). С. 221-229.
100. Фішер Алан В. Кам'янець-Подільський під турками // Подільське братство. Інформаційний вісник. № 3. Кам'янець на Поділля, 1993. С. 32-38.
101. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості // Франко І. Зібрання творів: У 50-ти т. Київ, 1986. Т. 45. С. 76-139.
102. Хоптяр Ю. А. Утворення та розвиток ярмарків на Поділлі в XVI-XVIII ст. // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного

університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський державний педагогічний університет, 1998. Т. 2 (4). С. 108-113.

103. Швидько А. Социально-экономическое развитие городов Украины в XVI–XVIII вв.: Учебное пособие. Днепропетровск: Основа, 1979. 176 с.

104. Шевченко Ф. Про етнічний склад населення Поділля в першій половині XVII ст. // Тези доповідей наукової конференції “Проблеми етнографії Поділля”. Кам'янець-Подільський, 1986. С. 131-132.

105. Щур Л. О. З історії єврейських поселень на Поділлі // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету: Історичні науки. Кам'янець-Подільський: Оіюм, 2001. Т. 5 (7). С. 165-173.